

הפרדס חוברת ט שנה ס"ח (סיון תשנ"ד) סימן נ"ו

מודה במקצת הטענה ישבע

מקור הדין של מודה במקצת הוא בפרשת שמרים כדאיתא בב"ק ק"ו ע"ב וק"ז ע"א: "א"ר חייא בר אבא א"ר יוחנן הטוען טענת גנב בפקדון אינו חייב [שבועה] עד שיכפור במקצת ויודה במקצת, מ"ט דאמר קרא 'כי הוא זה' (הפשט כנראה ש"זה" הוי לשון נוכח, דהיינו מה שמודה במקצת, ו"הוא" הוי לשון נסתר, דהיינו מה שכופר בה, וכן מובא בשטמ"ק. ובעה"ט במשפטים) "אשר יאמר כי הוא זה" בגימטריא "מודה במקצת טענה". ופליגא דר' חייא בר יוסף דא"ר חייא בר יוסף עירוב פרשיות כתוב כאן, וכי כתיב כי הוא זה אמלוה הוא דכתיב, ומ"ש מלוה? כדרכה, דאמר רבה, מפני מה אמרה תורה מודה במקצת הטענה ישבע, חזקה אין אדם מעיז פניו בפני בעל חובו, והאי בכולי בעי דנכפריה, והאי דלא כפריה משום דאין אדם מעיז פניו, ובכולי בעי דלודי ליה, והאי דכפר לה במקצת סבר אי מודינא ליה בכוליה תבע לי בכוליה, אשתמיט לי מיהא השתא, אדהווי לי זוזי ופרענא, הלכך רמא רחמנא שבועה עילויה כי היכי דלודי ליה בכוליה, וגבי מלוה הוא דאיכא למימר הכי אבל גבי פקדון מעיז ומעיז.

Comment [W14]: Not sure how to format.

הנה יש לחקור, מהו ההו"א שמודה במקצת יהא פטור משבועה כך שהתורה צריכה להשמיענו שחייב וכמו שהסביר רבה? רש"י (ב"מ ג' ע"א ד"ה מפני מה) כתב שההו"א הוא דהוי כמשיב אבידה (ועיין גמ' שבועות מ"ב ע"ב וב"ק ק"ז ע"א), כלומר, אין להתובע שום הוכחה שהנתבע אמנם חייב לו, ולכן המודה במקצת הוי כמשיב אבידה ופטור משבועה, ועל זה בא הכתוב ללמדנו שאינו כן, וכרבה שאין מעיז פניו, ואינו כסתם משיב אבידה וכו'. ותוס' (ב"מ ג' ע"א ד"ה מפני) כתבו שההו"א של רבה הוא שמודה במקצת יהא נאמן בלא שבועה במגו דאי בעי כופר הכל, ולפיכך אמר רבה שהתורה מלמדת אותנו שאינו כן, ושאיין זה מגו מאחר שאין אדם מעיז פניו בפני מי שמכיר בשקרו. ומזה מסיק תוס' שהיכא דלא שייך לומר מכיר בשקרו ויכול להעיז פניו אה"נ פטור משבועה, כגון בהאי דשבועות מ"ב וכתובות י"ח במי שאמר מנה לאביך בידי והאכלתיו פרס שנאמן בלי שבועה, מגו דאי בעי כופר הכל.

הרמב"ן מובא בשטמ"ק, הר"ן, ועוד, הקשו על רש"י, שהלא משיב אבידה חייב לישבע מד"א, רק שחכמים תיקנו שיהא פטור, ודברי המשנה בגיטין מ"ח ע"ב, "המוצא מציאה לא ישבע מפני תיקון העולם", וא"כ א"א לומר שההו"א הוא שהמודה במקצת לא ישבע מפני שהוא כמשיב אבידה מאחר שחכמים אבידה עצמו חייב בשבועה מד"א.

והמהר"ם שי"ף (לגיטין נ"א ע"א) כתב חידוש גדול, שרש"י סובר שמן התורה משיב אבידה פטור משבועה, וה"ת תיקון עולם" הוא טעם לדין זה של התורה, כלומר שהתורה התחשבה בתיקון העולם ולכן התורה פטרה אותו משבועה. ולפי"ז אין להקשות על רש"י כפי שכתבנו.

אולם אם כי זה מסיר את הקושיא על רש"י, עדיין נשאר לנו לבאר מדוע לא כתב רש"י כתוס' שהו"א שייפטר מטעם מגו דאי בעי כופר הכל.

אלא נראה לבאר שרש"י ותוס' מחולקים כמ' לגבי הנימוק לחזקה זו שאין אדם מעיז פניו. הטעם לפי תוס' הוא שמכיר בשקרו, ולכן אין התובע מעיז להכחיש טענתו. אבל רש"י אינו סובר כתוס' שהטעם הוא שמכיר בשקרו, אלא יש לו נימוק אחר, והוא-הכרת הטוב לתובע. וכ"כ ברד"ה כדרכה ב"ק ק"ז ע"א, וז"ל: "אין אדם מעיז פניו בפני זה שעושה לו טובה."

ולפי"ז י"ל שרש"י ותוס' הולכים לשיטתם: לפי תוס' מוכרחים לומר שההו"א הוא שמחזיקים את הנתבע כשקרן, שהלא הוא משתמש במגו דאי בעי כופר הכל אף אם זה שקר, ועל כן נאמין למודה במקצת בלי

שבועה ופטור. אלא, שהדין הוא שמודה במקצת חייב מפני שאין אדם מעיז פניו לפי שהתובע יכיר בשקרו. א"כ המסקנא וההו"א הם ממין אחד.

אבל רש"י שסובר שהטעם שאין אדם מעיז פניו הוא הכרת הטוב, אין לו ענין לשקר, אלא שמטעם מצפנו העדין של הנתבע לא יעיז לכפור הכל ככפוי טובה, ועל כן ההו"א ג"כ אינו סומך על זה שהנתבע יכול להגיד שקר במגו, רק שהוא כמשיב אבידה שפטור, ולכן תשובת רבה היא אין אדם מעיז פניו, דהיינו, שכיון שמכיר טוב לתובע אינו יכול לכפור הכל ורוצה אמנם להודות לו רק דאישתמוטי קא משמט וכו'.

והנה נימוקים אלה של רש"י ותוס' אינם סברות בעלמא, אלא נוגעים ביסודות הדין של מודה במקצת, ששם בב"ק יש מחלוקת רש"י ור"ת (בתד"ה עירוב). הגמ' שם אומרת שעירוב פרשיות כתוב כאן, שדין מודה במקצת כתוב בפרשת שומרים אבל מקומו הוא בפרשת הלוואות. רש"י סובר שכל דין מודה במקצת הוא במלוה ולא בפקדון, וממילא בפקדון כופר הכל חייב לישבע, דמעיו ומעיו, משא"כ בהלוואה כופר הכל פטור. וטעמו הוא כנ"ל, הכרת הטוב לתובע שהלוהו בעת צרכו, והכרת הטוב אינה שייכת לפקדון ולכן אפילו כופר הכל חייב לישבע. אבל בתוס' (שם, תד"ה עירוב) חולק ר"ת על רש"י וסובר דגם בפקדון שייך הכלל של אין אדם מעיז פניו, ולפיכך מוסה במקצת נשבע אבל כופר הכל פטור משבועה. ותוס' לשיטתם, שנימקו הכלל של אין אדם מעיז פניו בזה שמכיר בשקרו, וכמ"ד התוס' בב"מ, וזה שייך גם לפקדון.

והנה התוס' בב"מ לגבי מודה במקצת לבנו של המלוה, כתבו שמאחר שהנימוק של אין בשקרו אין שייך לבנו, נפטר בלי שבועה. אבל מסתבר שרש"י חולק על תוס', שלרש"י הטעם של אין אדם מעיז פניו הוא הכרת הטוב, וזה אינו מוגבל רק לאדם שהלוהו מעותיו אלא עובר גם ליורשו, שבמכיר בשקרו הוא רק רוצה להשתמש מזה שיודע שהוא שקרן אבל אין לו קשר למלוה למלוה, אבל אם נאמר שהטעם של אין אדם מעיז פניו הוא הכרת הטוב, זה מצביע לרמה מוסרית בלוח שיודע בנפשו שעליו לגמול טובה תחת הטובה שנעשתה לו, וזה שייך גם לבנו של המטיב. וזה כעין "זכות אבות" שהקב"ה כביכול מכיר טובה לבני האבות שהטיבו לו זה שפרסמו יחודו בעולם. אבל א"כ קשה על רש"י מהגמ' שהביאו תוס' משבועות וכתובות שמי שאמר מנה לאביך בידי והאכלתיו פרס פטור משבועה.

אלא שיש לתרץ בפשיטות, שבגמ' שם מביא מברייאת מחלוקת ראב"י וחכמים, לענין מנה לאביך בידי, שראב"י אומר שחייב שבועה וחכמים פוטרים, וטעם החכמים הוא שהיו כמשיב אבידה ופטור, והגמ' מוקי הפלוגתא בדרכה, שראב"י ס"ל לא שנא בו ולא שנא בנו בכולהו אין אדם מעיז והלכך לאו כמשיב אבידה הוא, וחכמים ס"ל דבו אינו מעיז אבל בבנו מעיז ומעיו, ומדלא העיז משיב אבידה הוא. א"כ ברור מכאן שמחלוקת רש"י ותוס', וטעם החזקה של אין אדם מעיז פניו, הוא שרש"י פוסק כראב"י ותוס' כחכמים. (והרי"ף והרא"ש לשבועות מ"ב פסקו כראב"י, מכיון שמשנת ראב"י קב ונקי ועוד ראיות וכן ר"ת, עיין הכ"מ לפ"ד מהל' טו"נ ה"ה; והגאונים והר"ח והראב"ד פסקו כחכמים, עיין ר"ן לשם; והרמב"ם פ"ד מהל' טו"נ ה"ה כנראה פסק כראב"ד, עיין במ"מ שם).

ולפי"ז רש"י ותוס' לשיטתם בב' הנושאים הנ"ל. רש"י שסובר כראב"י מנמק את החזקה של אין אדם מעיז פניו ע"י הכרת הטוב, שזה שייך גם לאב גם לבן, וג"כ קובע ההו"א שהיה לנו לפוטרו משבועה מיד דהוי משיב אבידה, והו"א זו נופלת מטעם רבה והחזקה של אין אדם מעיז פניו. אבל תוס' סוברים כחכמים ולפיכך הטעם של אין אדם מעיז פניו הוא שמכיר בשקרו, וזה שייך רק לאב שהלוהו ולא לבן. ולכן ג"כ ההו"א לזה שמודה במקצת פטור הוא מגו דאי בעי כופר הכל, ולא דהוי משיב אבידה.

והנה הריטב"א לב"ק שם מביא ב' השיטות האלה של רש"י ותוס' על נימוקיהם ותומך בשיטת ר"ת וחולק על רש"י, וסברתו היא שלרש"י שהטעם של אין אדם מעיז פניו הוא הכרת הטוב, לא שייך לומר כן לגבי פקדון, וא"כ כופר הכל בפקדון יהא חייב לישבע, אולם בכל דוכתי פסקינן שכופר הכל פטור, וא"כ קשה על רש"י.

ונראה להסביר שיטת רש"י שכופר הכל בפקדון חייב של כבכל דוכתי, עפ"י מה שכתבנו לעיל. בהלוואה כשכופר הכל, יש חזקה לטובת התובע והיא החזקה שאין אדם תובע אא"כ יש לו עליו, ולהנתבע יש חזקה אין אדם מעיז פניו, רק שהחזקה של הנתבע מבוססת על יסוד הכרת הטוב ולכן היא מכריעה את הכף ולכן כופר הכל פטור משבועה. אבל בפקדון יש לומר שנהפוך הוא, לנתבע אין שום סיבה להכרת הטוב, ואילו התובע חייב להכיר טובה לנתבע מאחר שעשה לו טובה בזה ששמר חפציו או בהמתו, ולכן יש לתובע ב' זכויות, חזקה אין אדם תובע אא"כ יש לו עליו, וחזקה אין אדם מעיז פניו כלפי הנתבע שחייב להכיר טובה אליו, ולפיכך אם אמנם תובע ממנו או מניחים שטענתו צודקת וא"כ על הנתבע לישבע אפילו אם כופר הכל.

ואין להקשות שבכל השומרים חוץ משומר חנם הלא משלם המפקיד שכר לשומר וא"כ אינו חייב להכיר טובה אליו, זה אינו, שאפילו אם משלם לו שכרו מ"מ זה שבטח בו להפקיד חפציו אצלו גילה דעתו שיש לו אימון בו, ועל זה חייב בהכרת הטוב. וזה כעין מ"ש הט"ז (יו"ד סי' ק"ס ס"א) שאע"פ שרבית היא עון חמור והמלוה ברבית לא יקום לתחלה"מ, מ"מ נחשב כגמילת חסד ללוה. ובדומה לזה, אע"פ שהמפקיד משלם לנפקד, מ"מ הנפקד צריך חסד למפקיד בזה שמסכים לומר חפציו והמפקיד חייב בהכרת הטוב לנפקד.

והנה החת"ס בחידושו לסוגיין בב"מ מביא קושיא כמה אחרונים דהיאך ס"ד שמטעם חזקה אין אדם מעיז פניו נפטרנו משבועה, הלא אותה חזקה בכיוון הפוך יש לתובע שלא יעיז פניו נגד הנתבע המכיר בשקרו, ומאי אולמיה חזקה של הנתבע מזו של התובע? ובאמת, חזקה זו של התובע נרמזה בגמ' שבועות מ"ב, חזקה אין אדם תובע אלא אם כן יש לו עליו. והנה קושיא זו מופנית לתוס' שכל טעם הכלל אין אדם מעיז פניו הוא שמכיר בשקרו, ולפי"ז הנתבע והתובע שווים ולכן קשה מאי אולמיה וכו', אבל על רש"י אין קושיא כלל, ואדרבה מזה קצת ראייה לדבריו, שהלא לרש"י הטעם הוא הכרת הטוב ולכן יש לומר שזו הרבה יותר חזקה מהטעם של מכיר בשקרו, וכמו שפירשנו לעיל שהכרת הטוב בנויה על יסוד יחסים חד-צדדיים שקדמו לתביעת המלוה, משא"כ במכיר בשקרו, וכאן הנתבע חייב להכיר טובה לתובע אבל התובע אינו בא כלל וכלל מכח הכרת הטוב לנתבע. ומה שאמרנו לעיל שגם התובע צריך להכיר טובה לנתבע שנמל לו חסד, זה דוקא בפקדון, וכמו שבארנו, אבל זה לא שייך בשום אופן למלוה, ולכן לרש"י לק"מ.

ועקביות זו בשיטות רש"י ותוס' עוברת דרך כל הסוגיא של מודה במקצת. כך, רש"י (ב"מ ג' ע"ב) לענין והאי בכוליה בעי דלודי ליה וכו', כתב לבאר מרוצת הסוגיא שלכאורה המודה במקצת לא כפר בכל, מטעם דאין אדם מעיז פניו, ומ"מ כפר במקצת, וא"כ נחשב כחשוד אממונא, ואם כך הוא הלא חשוד אממונא חשוד אשבועתא, ואין נפטרנו מלשלם ע"י שבועה. ולהכי משני הגמ' שבאמת אינו חשוד אממונא שברצונו לשלם לו הכל רק דאשתמוטי קא משתמט. ותוס' (ד"ה בכוליה) הקשה על רש"י מגמ' לקמן ו' ע"א שמסיק שלא אמרינן חשוד אממונא חשוד אשבועתא.

(והנה באמת רש"י רק מצטט מן הגמ' ה' ע"ב שם, שלא אמרינן מגו דחשוד אממונא חשוד אשבועתא, דאי לא תימא הכי היאך ישבע המודה במקצת, הא חשוד אממונא חשוד אשבועתא, ועל זה משני הגמ' בכוליה בעי דלודי ליה רק אשתמוטי קא משתמט, וא"כ אינו נחשב חשוד אממונא, וליכא למילף מיניה כלום לגבי דין חשוד אממונא חשוד אשבועתא. אלא שתוס' מקשים על רש"י מסוף הסוגיא שם שמסיק דל"א מגו דחשוד אממונא חשוד אשבועתא, ולפי"ז אין לבאר דברי רבה כאילו רצה לאסור שבועה על המודה במקצת מטעם מגו דחשוד אממונא חשוד אשבועתא, ולפיכך בארו תוס' דברי רבה באופן אחר, דהיינו אם אין אדם מעיז פניו אז ודאי אינו חייב לו יותר ממה שהודה לו ומדוע ישבע, הלא יש לו מגו דאי בעי כופר הכל, ועל זה משיב רבה דאין זה העזה, כלומר, דאמנם חייב הכל ומה שכפר במקצת הטענה הוא דאשתמוטי קא משתמט ולפיכך נשבע. אבל לכאורה קשה על רש"י למה תפס בההו"א והניח את המסקנא של הסוגיא דלא אמרינן חשוד אממונא חשוד אשבועתא).

ונראה לתרץ, שרש"י אמנם ידע מסקנת הש"ס שם ומודה שלא אמרינן מגו דחשוד וכו' בכל אתר ואתר חוץ ממקרה זה של מודה במקצת, והוא מפני שרש"י לשיטתיה אזיל. והענין הוא, שבסתם אין אומרים חשוד אממונא חשוד אשבועתא, והסברא היא שלמשל אם הוא חשוד כגבג או גזלן מ"מ אינו חשוד לישבע שקר היות

Comment [W16]: I think this is the word.

והוא מחשיב את העון של שבועת שקר הרבה יותר חמור מ"סתם" עבירה שבין אדם לחבירו. אבל בנ"ד של מודה במקצת הלא מה שכפר בכל הוא החזקה שאין אדם מעיז פניו בעל חובו, אשר לפירוש רש"י הנימוק הוא הכרת הטוב, ובוזה שהודה במקצת ולא כפר בכל הוכיח שיש לו רמה מוסרית יותר מן הרגיל, ולכן חיב להו התורה שבועה. אבל מכיון שגם כפר במקצת הנשאר גילה שלמרות הצורך להכרת הטוב הוא נשאר סוף סוף כפוי טובה לגבי החלק שכפר בו, וא"כ הוא גרוע מסתם חשוד אממונא כגון גנב או גזלן, שהגנב או הגזלן אם כי פשע נגד הנגנב והנגזל לא ~~הוא~~ ביניהם יחסים אנושיים שיחייבו אותו בהכרת הטוב, אבל אדם שכזה שהראה במקצת שהוא רגיש ל"זכ"ל של הכרת הטוב, ושמטבעו הינו בעל מידות טובות, ובכל זאת לגבי החלק שכפר בו הוכיח שאין לו הכרת הטוב והוא כפוי טובה, אמנם חשוד אממונא חשוד אשבועתא, אפילו אם בכל התורה כולה הדין הוא שאין אומרים חשוד אממונא חשוד אשבועתא (ודומה למה שאמרו חז"ל שהקב"ה מדקדק בצדיקים כחוט השערה).

אבל תוס' לשיטתיה אצל, שההעזה היא שמכיר בשקרו, ואין זה שונה מסתם גנב או גזלן במה שכפר במקצת הטענה ולא פחד בזה שהמלוה מכיר בשקרו. ולפיכך לתוס' חל עליו הכלל המקובל שלא אמרינן חשוד אממונא חשוד אשבועתא, ועל כל הקשו התוס' על רש"י ופירשו באופן אחר.

Comment [W17]: He's not consistent with Tos. As plural or singular.

והנה לכאורה יש סתירה למה שאמרנו שרש"י סובר שיסוד החזקה שאין אדם מעיז פניו הוא הכרת הטוב, מדברי רש"י על המשנה ריש פרק שבועת הדיינין (שבועות ל"ח ע"ב ד"ה שהוא כמשיב אבידה). המשנה שם אומרת: "מנה לאבא בידך, אין לך בידי אלא נ' דינר, פטור מפני שהוא כמשיב אבידה." וע"ז כתב רש"י, וז"ל: "שהיה יכול להעיז פניו ולכפור ומדלא העיז הרי הוא כמשיב אבידה שאינו חייב בשבועה וכו'." והנה מזה משמע שרש"י סובר שאין כאן יסוד של הכרת הטוב, או שהכרת הטוב אינה עוברת מאב לבן כמו שכתבנו.

אלא שיש לדחות, שלפי הגמ' שם מ"ב ע"ב, כל המשנה שלנו היא כראב"י, רק שבבא זו (של מנה לאבא בידך) מדובר בטענת שמא, לא בטענת ברי. ויתכן שהנימוק של הכרת הטוב פועל רק כשהתובע טוען טענת ברי ולא כשבא בטענת שמא. והסברא בזה היא שחז"ל ניתחו את הפסיכולוגיה של אדם באיזמל חד מאוד, והבחינו שבמוחו ובבלבו של הנתבע יש מתח בין שני רגשים קוטריים זה את זה. אחד גיסא יש הרגש של הכרת הטוב, אבל מאידך גיסא יש התנערות של הלוה מן המלוה והתמרמרות נגדו. וזה כבר נזכר בדברי החכם מכל אדם במשלי כ"ב, "עבד לזה לאיש מלוה" וחז"ל בב"ב נ"א ע"א אמרו מכח פסוק זה "דלא ניחא ליה לשווייה נפשיה עבד", אדם מטבעו כוחל במצב שפול זה שבא מכח התחייבותו למלוה. וכ"כ רש"י שם, וז"ל: "אנן סהדי דשום אדם לא יהיה ברצונו עבד לזה אם יכול להפטר בשום ענין." והנה, כשהמלוה בא בטענת ברי אזי הרגש של הכרת הטוב גובר על הרגש שעוין למלוה ומתמרמר נגדו, אבל כשהמלוה בא בטענה קלושה וחלשה של שמא, אז אין ברגש של הכרת הטוב כח להתגבר על שכנגדו, והרצון לא להיות עבד למלוה "אם יכול להפטר בשום ענין", כדברי רש"י, מכריע את הכף, ואשר על כן בטענת שמא יש מנה לאבא בידך אין לומר אין אדם מעיז פניו, מכיון שאין מקום להכרת הטוב בכגון זה.

Comment [W18]: Couldn't really make out these words.